

Мирошнеченко А. В. Гендерні особливості самоствавлення підлітків / А. В. Мирошнеченко // Наука і освіта: науково-практичний журнал Південного наукового Центру НАПН України. Психологія і педагогіка. № 6/СХХІІІ. – Одеса: Південний науковий Центр НАПН України, 2014. – С. 85 – 89.

УДК: 159.923.2:316.346.2-053.6

Мирошнеченко А.В.

**Полтавський національний педагогічний
університет ім. В.Г. Короленка
м. Полтава**

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОСТАВЛЕННЯ ПІДЛІТКІВ

А.В. Мирошнеченко. Гендерні особливості самоствавлення підлітків

Стаття присвячена вивченню особливостей самоствавлення підлітків з урахуванням їх гендерних відмінностей. Розкрито психологічні основи понять «самоствавлення», «гендер» і «гендерна роль». Розглядається специфіка когнітивного, афективного і поведінкового компонентів самоствавлення підлітків. Виділено основні значущі відмінності самоствавлення підлітків різної статі. Представлені результати проведеного емпіричного дослідження особливостей самоствавлення підлітків з різними типами гендерних ролей. Визначено значні відхилення в самоствавленні підлітків різної статі. Розкрита роль гендеру як фактору впливу на деякі прояви самоствавлення підлітків.

Ключові слова: самоствавлення, гендер, гендерна роль, гендерна ідентичність, фемінінність, маскулінність, андрогінність, підлітковий вік.

А.В. Мирошнеченко. Гендерные особенности самоотношения подростков

Статья посвящена изучению особенностей самоотношения подростков с учётом их гендерных различий. Раскрыты психологические основы понятий

«самоотношение», «гендер» и «гендерная роль». Рассматривается специфика когнитивного, аффективного и поведенческого компонентов самоотношения подростков. Выделены основные значимые отличия самоотношения подростков разного пола. Представлены результаты проведенного эмпирического исследования особенностей самоотношения подростков с разными типами гендерных ролей. Определены значимые отличия в самоотношении подростков разного пола. Раскрыта роль гендера как фактора влияния на некоторые проявления самоотношения подростков.

Ключевые слова: самоотношение, гендер, гендерная роль, гендерная идентичность, фемининность, маскулинность, андрогинность, подростковый возраст.

Постановка проблеми дослідження. Ставлення до себе є одним із важливих аспектів соціального буття особистості. Будь-які прояви людини як соціального суб'єкта супроводжуються включенням у даний процес її самоствавлення. Водночас суспільні трансформації, що відбуваються в нашій країні, сприяють підвищенню уваги до проблеми гендерних особливостей особистості. Актуальність психологічних досліджень гендерних особливостей самоствавлення підлітків зумовлена, з одного боку, недостатнім рівнем розробки даної проблеми, з іншого – високими запитами практики на розробку даної наукової тематики. У психологічній науці загальновизнаним є факт, що належність до певної статі є одним із значущих параметрів оцінки особистістю самої себе й оточуючих. Водночас самоствавлення, як психологічний феномен, у вітчизняній психології вивчалось переважно без урахування гендерного фактору. Недослідженим залишається гендерний аспект самоствавлення в підлітковому віці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема самоствавлення хлопців і дівчат підліткового віку займає важливе місце в психологічних дослідженнях гендеру. При цьому найактуальнішим є пізнання взаємозв'язку самоствавлення та психологічної статі хлопців і дівчат. Вітчизняні психологи, поряд із зарубіжними, зробили свій внесок у з'ясування особливостей

самоствалення чоловіків і жінок. Так Є.П. Ільїн розглядає це питання, виділяючи два взаємопов'язаних аспекти: адекватність самоствалення осіб різної статі й порівняння уявлень щодо власного «Я-образу» хлопців та дівчат. А.В. Візгіна, С.Р. Пантелеєв та М.Л. Кубишкіна розглядали особливості формування самооцінки залежно від професійної спрямованості чоловіків і жінок, та вважали, що специфіка самоствалення особистості залежить від соціальних умов життя людини. О.В. Камінською досліджено гендерні особливості формування самоствалення в юнацькому віці. Особливості самооцінки осіб різної статі різних вікових груп досліджувались І.Г. Герасимовою і О.М. Мороз. Зміни такої складової самоствалення, як аутосимпатія, в залежності від життєвого досвіду чоловіків та жінок, були проаналізовані Ю.О.Кочневою і М.К. Омаровою. Різноманітні аспекти самоствалення хлопців і дівчат описувались також у працях В.М. Князева, Н.М. Кирєєвої, В.Є. Каган. Водночас гендерні особливості самоствалення підлітків, із урахуванням особливостей тієї чи іншої статі, вивчені психологами недостатньо.

У психології проблема самоствалення розглядалася переважно у межах двох напрямків: як система самооцінок особистості (С. Куперсміт, Дж. Марвел, К. Роджерс, М. Розенберг, Л. Уельс, Р. Шавельзон та ін.) та у контексті розробки концепції самосвідомості особистості (А. А. Бодальов, Л. С. Виготський, І. С. Кон, В. М. М'ясищев, В. В. Столін, І. І. Чеснокова та ін.). Зокрема учені досліджували самоствалення, як компонент самосвідомості, зміни самосвідомості юнаків та їх вплив на самоствалення, формування емоційно-ціннісного ставлення до себе й оточуючих.

Метою нашої статті є теоретичне та емпіричне дослідження психологічних особливостей самоствалення підлітків з різною гендерно-рольовою поведінкою та впливу гендерної ідентичності на самоствалення підлітків різної статі.

Виклад основного матеріалу дослідження. З метою повного аналізу гендерних аспектів ставлення до себе підлітків, доцільним буде розглянути підходи до тлумачення поняття «самоствалення» у психологічній науці.

Проблема самоствалення у психології розглядається у контексті вивчення особистості як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками, проте єдність в інтерпретації змісту даного поняття відсутня.

Для опису самоствалення у психологічній літературі використовуються такі поняття як узагальнена самооцінка (У. Джеймс, Р. Берн, С. Куперсміт, М. Розенберг), самоповага, самоприйняття (І. С. Кон, К. Роджерс), емоційно-ціннісне ставлення до себе, самоствалення (Н. І. Сарджвеладзе, В. В. Столін, С. Р. Пантелєєв), самовпевненість, відчуття власної гідності, самозадоволення, аутосимпатія, самоцінність та ін. Найбільш уживаними серед них є узагальнена самооцінка, самоповага, самоствалення, емоційно-ціннісне ставлення до себе [4, 134].

Зарубіжними вченими самоствалення розглядається більшою мірою як узагальнена самооцінка, яка виступає в якості стійкого надситуаційного особистісного утворення, що виражає міру позитивного ставлення індивіда до себе, інтегрованого із часткових самооцінок (Х. Балтер) та має вияв у почутті схвалення, що відображає впевненість індивіда у власній самоцінності, значимості (С. Куперсміт) [1, 5].

Н. І. Сарджвеладзе описує ставлення людини до себе через категорію установки як загального і єдиного механізму формування усієї системи ставлень, в яку самоствалення включене як структурний елемент [6, 67]. У рамках цієї концептуальної моделі воно визначається як ставлення суб'єкта потреби до ситуації її задоволення, яке спрямоване на самого себе. На думку дослідника, ставлення до себе, разом із соціальним статусом і установкою особистості до зовнішнього світу, складає зміст системи «особистість – соціальний світ» та є однією із структурних одиниць диспозиційного ядра особистості.

Вітчизняні дослідники, які визначають самоствавлення особистості як установочне утворення, акцентують свою увагу на його місці в системі саморегуляції. При цьому саморегуляція розуміється як процес організації особистістю своєї поведінки, «в який включені результати самопізнання та емоційно-ціннісного ставлення до себе» [3, 57].

Розуміння ставлення до себе як емоційного компоненту самосвідомості розроблене І. І. Чесноковою, яка ввела в науковий ужиток поняття «емоційно-ціннісне самоствавлення». Вона визначила емоційно-ціннісне самоствавлення як специфічний вид емоційного переживання, в якому відбивається власне ставлення особистості до того, що вона дізнається, розуміє, «відкриває» у собі. Переживання при цьому розуміється як внутрішня динамічна основа, спосіб існування самоствавлення, через який людина усвідомлює ціннісний сенс власних ставлень [8, 54].

Розуміння самоствавлення як установки на себе (Н.І.Сарджвеладзе) чи емоційного компоненту самосвідомості (І. І. Чеснокова) постулює одномірний вимір даного феномену. У концепції В. В. Століна така одномірність, певною мірою, долається. Самоствавлення розглядається ним як стійке почуття на адресу власного «Я», яке містить ряд специфічних модальностей (вимірювань), що різняться як за емоційним тоном, переживанням, так і за семантичним змістом відповідного ставлення до себе. Таким чином воно не замикається внутрішнім простором особистості, а через мотиви пов'язується з реальною життєдіяльністю суб'єкта [7,75]. Ставлення до себе носить адитивний характер, який виражається у тому, що кожна з його емоційних компонент вносить незалежний і однопорядковий вклад в узагальнене почуття «Я».

На даний момент найбільш розробленою і емпірично обґрунтованою є концепція самоствавлення С. Р. Пантелєєва. Він пропонує принцип ієрархічно-динамічної структури самоствавлення, спираючись на розроблені О. М. Леонтьєвим уявлення про ієрархічно-динамічну будову мотиваційної сфери особистості, визначеної смислоутворюючими мотивами.

С. Р. Пантелєєв відмічає, що однакові за емоційною семантичною модальністю компоненти самоствавлення можуть виражати різний ціннісно-смысловий зміст для особистості [4, 33].

Найбільш перспективним у сучасній психології є розгляд самоствавлення як безпосередньо представленого у свідомості особистісного смыслу «Я». В основу такого підходу покладена ідея, що самоствавлення базується на оцінці особистістю свого «Я», власних рис по відношенню до мотивів, які виражають її потребу в самореалізації. Самоствавлення у рамках даного підходу розуміється як співвідношення особистістю власних якостей з мотивами її самореалізації. У свідомості суб'єкта воно семантично оформлюється (когнітивна складова) і переживається (емоційна складова). Когнітивна складова самоствавлення у свідомості виражається у самосприйнятті, емоційна – у виникненні емоцій, відчуттів, спрямованих на себе. Суб'єкт ставиться до свого «Я» у залежності від того, чи сприймається воно як умова досягнення мотивів особистості. Звідси ставлення людини до себе може бути позитивним («Я» – умова, сприяюча самореалізації), негативним («Я» – умова, що перешкоджає самореалізації) або конфліктним («Я» – умова, в один і той же час і сприяє і перешкоджає самореалізації) [4].

Завершуючи огляд точок зору на проблему самоствавлення можна підсумувати, що більшість дослідників розглядають ставлення до себе у трьох ракурсах: як афективний компонент самосвідомості, як рису особистості, як компонент саморегуляції. Системний аналіз самоствавлення передбачає його розгляд на трьох рівнях психологічного буття людини: діяльності, особистості як суб'єкта діяльності та самосвідомості як смыслового ядра особистості. Узагальнюючи, слід підкреслити, що самоствавлення виступає у якості складного особистісного утворення, яке витікає із багатоплановості та глибини життєвих ставлень людини та здійснює функцію регуляції її поведінки.

Дослідження проблеми гендерних аспектів самоствавлення нерозривно пов'язана з розумінням феномену гендеру та гендерної ідентичності як структурного компоненту самосвідомості підлітків.

Більшість дослідників розуміють гендер як психологічну стать особистості, яка нерозривно пов'язана з гендерною ідентичністю, що є складовою особистісної ідентичності (Ш.Берн, А.В.Візгіна, В.Є.Каган, І.С.Клецина, С.Р.Пантелеев). Саме в підлітковому віці відбувається остаточне формування гендерної ідентичності, особистість приймає себе як представника певної статі і на основі цього формує ставлення до себе, будує свою поведінку.

На специфіку гендерної ідентичності суттєво впливає процес гендерно-рольової соціалізації, який детермінований гендерними стереотипами, що панують у конкретно-історичному соціумі. Під впливом гендерної соціалізації в особистості формуються уявлення про гендерні ролі, які вона повинна виконувати, щоб відповідати соціальним взірцям маскулінності та фемінінності.

Говорун Т.В. і Кікінеджи О.М. визначають гендерні ролі як соціальні норми, які визначають функції, обов'язки чоловіків і жінок у сім'ї та суспільстві. Дотримання гендерної ролі – це комбінація всього, що людина робить, говорить, як поводить, щоб відповідати прийнятним у суспільстві щодо чоловіків і жінок нормативам і приписам [2,35]. Гендерна роль як уявлення людини про себе як істоту певної статі пов'язана з культурними нормами, співвідноситься з чоловічими або жіночими моделями поведінки, властивими соціальним ситуаціям. Гендерна роль формується в процесі нерозривної взаємодії біологічного та соціокультурного чинників і зумовлює специфіку поведінки особистості, її сприймання себе та оточуючих.

Ставлення особистості до атрибутів гендерної ролі та до власної статевої приналежності виявляється у її статеворольовій позиції. Поведінка ж, яка реалізує нормативні очікування або орієнтована на них, називається авторами статеворольовою поведінкою, або гендерною поведінкою [2, 39].

При аналізі гендерних особливостей самоствавлення необхідно враховувати його взаємозв'язок із соціально-психологічними чинниками, зокрема: відповідність самоствавлення гендерним ролям особистості в соціумі; залежність ступеня вираження самоствавлення від типу гендерно-рольової поведінки особистості (домінування маскулінності, фемінінності, андрогінності чи недиференційованості).

З метою виявлення психологічних особливостей самоствавлення підлітків з різною гендерно-рольовою поведінкою нами було проведено емпіричне дослідження на базі Полтавської спеціалізованої ЗОШ № 3. У дослідженні взяли участь 165 учнів 7-х – 9-х класів.

Для реалізації поставленої мети ми обрали методику дослідження гендерних ролей (за С. Бем) для визначення типів гендерно-рольової поведінки підлітків (маскулінний, фемінінний, андрогінний та недиференційований) та особистісний опитувальник дитячої «Я-концепції» Є. Пірса і Д. Харріса для визначення загального рівня самоствавлення та різних аспектів самооцінки підлітків за такими факторами як «Поведінка», «Інтелект», «Ситуація в школі», «Зовнішність, фізична привабливість», «Тривожність», «Спілкування», «Щастя і задоволеність», «Положення в сім'ї», «Впевненість у собі».

Дані емпіричного дослідження свідчать про те, що для більшості маскулінних підлітків характерними є наступні показники самоствавлення (середні значення): реалістичне ставлення до власної поведінки (9,4), висока самооцінка інтелекту та успіхів у школі (11,9), нейтральне ставлення до школи (4,1), висока самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (9,2), високий рівень емоційного благополуччя і низький (адаптивний) рівень тривожності (3,6), середній рівень (з тенденцією до високого) самооцінки своєї популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (13,9), відчуття цілковитої задоволеності життям (7,4), середня ступінь (з тенденцією до високої) задоволеності власним станом у сім'ї (5,8), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (14,1) та високий

рівень загального позитивного самоствавлення (2), що відповідає соціальному нормативу.

У більшості фемінінних підлітків домінуючими є наступні показники самоствавлення: оцінка власної поведінки як такої, що відповідає вимогам дорослих (10), самооцінка інтелекту та успіхів у школі середнього рівня (10,6), нейтральне ставлення до школи (4,1), середня самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (7,9), середній рівень емоційного благополуччя і середній рівень тривожності (5,5), середній рівень самооцінки своєї популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (11,9), відчуття цілковитої задоволеності життям (6,6), високий рівень задоволеності власним станом у сім'ї (6), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (12,5) та високий рівень (з тенденцією до середнього) загального позитивного самоствавлення (2,5), що відповідає соціальному нормативу.

Для підлітків з андрогінними гендерними ролями характерні наступні показники самоствавлення: оцінка власної поведінки як такої, що відповідає вимогам дорослих (10), висока самооцінка інтелекту та успіхів у школі (11,6), нейтральне ставлення до школи (4,8), висока самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (8,7), високий рівень емоційного благополуччя і низький (адаптивний) рівень тривожності (4,2), висока самооцінка своєї популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (14,4), відчуття цілковитої задоволеності життям (7,5), високий рівень задоволеності власним станом у сім'ї (6,3), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (13,6) та високий рівень загального позитивного самоствавлення (2,3), що відповідає соціальному нормативу.

Підлітки з недиференційованим типом гендерної ролі характеризуються такими показниками самоствавлення: оцінка власної поведінки як такої, що відповідає вимогам дорослих (10,1), самооцінка інтелекту та успіхів у школі середнього рівня (10,2), нейтральне ставлення до школи (4,3), середня самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості (7,9), високий рівень емоційного благополуччя і низький

(адаптивний) рівень тривожності (3,9), середній рівень самооцінки власної популярності серед однолітків та вміння спілкуватися (13,3), відчуття цілковитої задоволеності життям (7,3), високий рівень задоволеності власним станом у сім'ї (6,2), середній рівень впевненості у собі, реалістична самооцінка (13,9) та високий рівень загального позитивного самоствавлення (2,3), що відповідає соціальному нормативу.

З метою визначення статистично значущих відмінностей між показниками самоствавлення підлітків з різними гендерними ролями нами був використаний t-критерій Ст'юдента.

В результаті порівняльного аналізу виявлено, що статистично значущі відмінності ($p < 0,05$) між типами гендерно-рольової поведінки та різними аспектами самоствавлення було виявлено стосовно таких факторів як «Зовнішність», «Тривожність», «Спілкування», «Щастя і задоволеність», «Положення у сім'ї» і «Впевненість у собі».

За фактором «Зовнішність» статистично значущі відмінності були виявлені між маскулініними і фемінініними ($p < 0,05$) підлітками. Маскулініним підліткам, порівняно з фемінініними, більше притаманна висока самооцінка власної зовнішності та фізичної привабливості.

За фактором «Тривожність» статистично значущі відмінності було виявлено між фемінініними і маскулінініними ($p < 0,05$), андрогінініними ($p < 0,05$), недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Фемінініні підлітки проявляють більшу тривожність, порівняно з іншими групами досліджуваних.

Статистично значущі відмінності за фактором «Спілкування» було виявлено між фемінінініними і андрогінініними ($p < 0,05$), недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Андрогінініні та недиференційовані підлітки більше, порівняно з фемінінініними, проявляють високу самооцінку у спілкуванні, що характеризує їх задоволеність цією сферою життя та популярність серед однолітків. Фемінінініні ж підлітки оцінюють свій рівень популярності та уміння спілкуватися з однолітками як не досить високий.

За фактором «Щастя і задоволеність» статистично значущі відмінності були виявлені між фемінінними і андрогінними ($p < 0,05$), недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Причому фемінінні підлітки меншою мірою почувають себе повністю щасливими та задоволеними життям, ніж андрогінні та недиференційовані.

За фактором «Положення у сім'ї» статистично значущі відмінності було виявлено між маскулінінними і недиференційованими ($p < 0,05$) підлітками. Так маскулінінні підлітки менше задоволені своїм становищем у сім'ї, ніж підлітки з недиференційованою гендерно-рольовою поведінкою.

Статистично значущі відмінності за фактором «Впевненість у собі» було виявлено між фемінінними і маскулінінними ($p < 0,05$), фемінінними і андрогінними ($p < 0,05$) підлітками. Зокрема, маскулінінні та андрогінні підлітки демонструють більшу, порівняно з фемінінними, впевненість у собі. Слід відзначити, що усі три названі групи мають середній рівень впевненості у собі та реалістичну самооцінку.

Порівнюючи рівні прояву різних аспектів само ставлення підлітків різної статі, були виявлені статистично значущі відмінності за факторами «Поведінка» ($p < 0,05$), «Тривожність» ($p < 0,05$) і «Положення у сім'ї» ($p < 0,05$). Так дівчата-підлітки, порівняно з хлопцями, більше схильні оцінювати власну поведінку як таку, що відповідає вимогам дорослих, частіше проявляють тривожність, але в той же час мають більш високий рівень задоволеності власним положенням у сім'ї.

Узагальнюючи результати емпіричного дослідження можна зробити висновок, що гендерна ідентичність підлітків, яка проявляється у відповідних типах гендерних ролей, є чинником впливу на деякі прояви само ставлення підлітків. Тобто формування їх самосвідомості, само ставлення та самооцінки нерозривно пов'язане зі становленням гендерної ідентичності та оцінкою себе як представника певної статі, що формуються під впливом гендерних стереотипів та статево-типізованого виховання в сім'ї.

Перспективами подальших досліджень даної проблеми може виступати аналіз соціально-психологічних чинників формування самоставлення підлітків різної статі та створення психолого-педагогічних умов оптимального розвитку його компонентів.

Література

1. Бернс Э. Развитие Я-концепции и воспитание. / Э. Бернс – М.: Прогресс, 1996. – 420 с.
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія / Тамара Василівна Говорун, Оксана Михайлівна Кікінежді. – К. : Либідь, 2004. – 308 с.
3. Колышко А. М. Психология самоотношения: Учеб. пособие. / А. М. Колышко. – Гродно: ГрГУ, 2004. – 102 с.
4. Пантелеев С. Р. Самоотношение как эмоционально-оценочная система. / С. Р. Пантелеев – М.: Изд-во МГУ, 1991. – 108 с.
5. Сарджвеладзе Н. И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. / Н. И. Сарджвеладзе – Тбилиси: Мецниереба, 1989. – 187 с.
6. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. / Е. Т. Соколова – М.: МГУ, 1989. – 215 с.
7. Столин В. В. Самосознание личности. / В. В. Столин – М.: Изд-во МГУ, 1983. – 284 с.
8. Чеснокова И. И. Проблема самосознания в психологии. / И. И. Чеснокова– М.: Наука, 1977. – 144 с.

References

1. Burns E. (1996). The development of self-concept and education. Moscow: Progress Publishers. [in Russian].
2. Govorun T.V., Kikinezhdi O. (2004). Gender Psychology. - Kiev.: Lybed. [in Ukrainian].
3. Kolyshko A.M. (2004). Psychology of the self-relate: Tutorial. Grodno.Grodno State University. [in Belorussia].
4. Panteleev S.R. (1991). The Self-relate as an emotionally - grading system. Moscow: Moscow State University Press. [in Russian].

5. Sarjveladze N.I. (1989). Personality and its interaction with the social environment. Tbilisi Metsniereba. [in Georgia].
6. Sokolova E.T. (1989). Self-consciousness and self-concept of personality abnormalities. Moscow: Moscow State University. [in Russian].
7. Stolin V.V. (1983). Person's self-consciousness. Moscow: Moscow State University Press. [in Russian].
8. Chesnokova I. I. (1977). The problem of self-consciousness in psychology. Moscow: Nauka. [in Russian].